

УДК 27-29(430)"15":272:271.2
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254450

Леонід ТИМОШЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (cliotima55@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5003-9016>

Марта ТИМОШЕНКО

доктор філософії, доцент кафедри історії, Український католицький університет, вул. Свенціцького, 17, м. Львів, Україна, індекс 79011 (timoshka29@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6093-9904>

Бібліографічний опис статті: Тимошенко, Л., & Тимошенко, М. (2022). Твір Бенедикта Гербеста «Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya: dla iedności» (Краків, 1586) в контексті полеміки з православними. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 50–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254450>.

**ТВІР БЕНЕДИКТА ГЕРБЕСТА «WIARY KOŚCIOŁA
RZYMSKIEGO WYWODY Y GRECKIEGO
NIEWOLSTWA HISTORYA: DLA IEDNOŚCI»
(КРАКІВ, 1586) В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІКИ
З ПРАВОСЛАВНИМИ**

Анотація. Мета дослідження – на підставі книгознавчого та текстологічного аналізу полемічного твору Бенедикта Гербеста 1586 р. розкрити його внутрішній зміст і ставлення автора до православної церкви, з якою передбачалося укладення унії. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема, принципів історизму,

© Леонід Тимошенко, Марта Тимошенко, 2022

об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність підходу до вивчення літературного твору забезпечена рефлексіями на нього православних авторів. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу більш докладно з'ясувати реалії стосунків між польським католицизмом і руським православ'ям у Речі Посполитій досліджуваного періоду. **Наукова новизна** полягає у тому, що полемічний твір Гербеста 1586 р. уперше в історіографії розглядається спеціально. **Висновки.** Полемічний твір Б. Гербеста посідає важливе місце в католицько-православній (польсько-руській) полеміці. Виданий через двадцять років після першого твору автора і через дев'ять років після резонансного твору П. Скарги «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем», він входить до тріади перших друкованих полемічних творів польських католиків, спрямованих до православних. У них піднімалося питання єдності церков, яке в цю добу витлумачувалося радше як інкорпорація православ'я в лоно католицизму, і Гербест у цьому не становив виняток. Безумовною заслугою твору є повернення полеміки в річище історії вселенських синодів, апелювання до флорентійської традиції та ін. На відміну від твору Скарги, праця Гербеста мала спокійну і глибше не розвинену характеристику «руської віри». Однак Східну церкву він характеризує загалом у вкрай негативних барвах. Навряд чи цей твір вплинув на православних, радше навпаки. Адже в спосіб визнання своїх помилок і приєднання до латинських засад віри, без урахування прагнень православних, досягнути єдності було неможливо. Це показав твір острозького книжника Г. Смотрицького «Ключ царства небесного».

Ключові слова: полемічна література; Бенедикт Гербест; вселенські собори; Герасим Смотрицький.

Leonid TYMOSHENKO

PhD hab. (History), Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (cliotima55@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5003-9016>

Marta TYMOSHENKO

PhD hab. (Philosophy), Associate Professor, Department of History, Ukrainian Catholic University, 17, Svientsitsky Str., Lviv, Ukraine, postal code 79011 (timoshka29@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6093-9904>

To cite this article: Tymoshenko, L., & Tymoshenko, M. (2022). Tvir Benedykta Herbesta «Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla jedności» (Krakiv, 1586) v konteksti polemiky z pravoslavnyymi [Benedict Herbest's "Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla jedności" (Krakow, 1586) in the context of controversy with the Orthodox]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 50–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254450> [in Ukrainian].

**BENEDICT HERBEST'S
"WIARY KOŚCIOŁA RZYMSKIEGO WYWODY
Y GRECKIEGO NIEWOLSTWA HISTORIA:
DLA IEDNOŚCI" (KRAKOW, 1586) IN THE CONTEXT
OF CONTROVERSY WITH THE ORTHODOX**

Summary. The purpose of the research is to reveal its internal content and the author's attitude to the Orthodox Church, with which the union was envisaged, on the basis of bibliological and textual analysis of the polemical work of Benedict Herbest in 1586. The research methodology is based on the application of general scientific and special-historical methods, in particular, the principles of historicism, objectivity and value approach to the studied phenomena. The correctness of the approach to the study of a literary work is ensured by the reflections of Orthodox authors on it. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to clarify in more detail the realities of the relationship between Polish Catholicism and Russian Orthodoxy in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the period under study. The scientific novelty is that the polemical work of Herbest in 1586 for the first time in historiography is considered specifically. Conclusions. Herbest's polemical work occupies an important place in Catholic-Orthodox (Polish-Russian) polemics. Published twenty years after the first work of the author and nine years after the resonant work of P. Skarga "On the unity of the Church of God under one pastor", it is one of the triad of the first printed polemical works of Polish Catholics aimed at the Orthodox. They raised the question of the unity of the churches, which at that time was interpreted more as the incorporation

of Orthodoxy into the bosom of Catholicism, and Herbest was no exception. The unconditional merit of the work is the return of controversy to the history of the Ecumenical Synods, the appeal to the Florentine tradition, and others. Unlike Skarga's work, Herbest's work had a calm and less developed character of the "Russian faith." However, he characterizes the Eastern Church as a whole in extremely negative colors. It is unlikely that this work influenced the Orthodox, rather the opposite. After all, in the way of admitting one's mistakes and adhering to the Latin principles of the faith, without taking into account the aspirations of the Orthodox, it was impossible to achieve unity. This was shown by the work of the Ostroh scribe G. Smotrisky "The Key of the Kingdom of Heaven".

Key words: *polemical literature; Benedict Herbest; Ecumenical Councils; Gerasim Smotrytsky.*

Постановка проблеми. Серед різноманітної спадщини польського гуманіста, письменника, теолога-пропагандиста і педагога Бенедикта Гербеста (бл. 1531–1598 рр.) виокремлюються полемічні твори, спрямовані проти православної церкви. Якщо перший його твір «Wypisanie drogi» (1566) вже зазнав спеціального аналізу, то другий 1586 р., який є предметом вивчення цієї статті, докладно не досліджувався. Здебільшого про нього відомо з відповіді православних – першого полемічного твору острозького науково-освітнього та видавничого осередку Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» (1587). Однак український полеміст детально не розглянув зміст твору свого опонента, тож в історіографії склалися дуже наближені (а часом і хибні) уявлення про працю Гербеста. Аналізований твір Гербеста посідає особливе місце в історії католицько-православної полеміки. Так, він з'явився у період, коли єзуїти вже створили в Речі Посполитій мережу своїх осередків та навчальних закладів і активізували антипротестантську діяльність, відбулися перші контакти православних з католиками щодо майбутньої унії церков, мирною угодою закінчилася «календарна» війна. Однак польські ідеологи унії церков ще перебували на становищі нерівноправного ставлення до православних, унаслідок чого вдавалися до нищівної критики останніх.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Полемічні твори Бенедикта Гербеста, спрямовані проти православної церкви, перебувають у річизі постійної уваги науковців (Тимошенко, 2009, 2011; Л. Тимошенко & М. Тимошенко, 2019). Одним із перших

полеміку між Гербестом і Г. Смотрицьким розглянув М. Грушевський (Грушевський, 1995). Твір Гербеста «Засади віри...», який був перевиданий ще 1882 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882), у 1999 р. навіть був перекладений сучасною білоруською мовою (Бризганов, 1999). У літературі предмету розкидані дуже різні оцінки твору, причому їх палітра вкладається у широкий діапазон від «доповнення до творів Петра Скарги» до гіперболічного уявлення про те, що саме Гербест спричинив польсько-руську полеміку. Назагал, польська філологія розглядає спадщину Б. Гербеста в контексті розвитку ранньомодерного цицероніанізму, риторики та гуманізму, а також літератури доби контрреформації, маючи на увазі тих видатних письменників і гуманістів, які перейшли від суто літературної до релігійної творчості чи міжконфесійної полеміки (Michałowska, 2002, s. 146, 329, 396, 595, 596, 748, 812). Водночас польська гуманістика слабо поінформована про відповідь та становище православних щодо полемічних творів Гербеста. В українській історіографії його твір аналізується переважно крізь призму критики його засад острозьким книжником Герасимом Смотрицьким. Відтак в історіографії склалися досить наближені та значно урізані уявлення про аналізовану полеміку.

Мета дослідження – на підставі книгознавчого та текстологічного аналізу полемічного твору Бенедикта Гербеста 1586 р. розкрити його внутрішній зміст та ставлення автора до православної церкви, з якою передбачалося укладення унії.

Виклад основного матеріалу. Твір Б. Гербеста «Засади віри римської церкви та історія грецької неволі: для єдності» був написаний під час його другої місії у Львові, де він здобув посаду суперіора місцевої резиденції Товариства Ісуса. Перебування Гербеста у Львові почалося в 1584 р., коли тут було засновано єзуїтський місійний осередок. При ньому діяла школа, яка вже після Гербеста була перетворена на колегію. Якщо перший львівський період діяльності Гербеста у Львові в 50-х рр. XVI ст., коли він очолював латинську кафедральну школу, вивчений добре, то другий (умовно назвемо його єзуїтським) – лише в загальних рисах. Головна відмінність полягає у тому, що Гербест вже став єзуїтським діячем, пропагандистом і педагогом. Зрештою, його конфесійне «обличчя» і позиція щодо православної церкви в цей період найкраще проглядаються крізь призму аналізованого полемічного твору.

Твір «Засади віри римської церкви та історія грецької неволі: для єдності» є невеликим, але має розгалужену структуру. Він починається з невеликого вступу «До читача», датованого травнем 1586 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 582–584). Основна частина твору («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 584–597), яка повторює назву книги, дещо уточнена: «Засади віри римської церкви, особливо для Русі і Вірмен». Це одразу наштовхує на думку, що твір спрямований не тільки до православних. Ця частина має вісім підрозділів, восьмий з них несподівано зазнав нової структуризації на сім менших частин («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 594–597). Закінчується твір індексом під назвою «Регестрик» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 597–600), після останнього абзацу якого уміщено вихідні дані видання: «У Кракові. В друкарні Андрея Пйотрковчика. Року Божого 1586».

Згідно із засадами жанру, у вступі Гербест проголошує кредо свого духовного служіння, яке він бачить у спасінні людських душ. Тут він вдається до пригадування, що вже один раз прислужився цій справі, виконуючи бажання львівського архієпископа (тут, вочевидь, ідеться про перший період його перебування у Львові). Інше пригадування іде далі, коли він говорить, що вже мав писання з обраної теми, «удвічі ширшу» (можливо, автор має на увазі твір «Wypisanie drogi», 1566 р.). Але цього разу він вже переймається порятунком тих, хто був «вилучений» від процесу єдності. На думку Б. Гербеста, під ту пору шлях до церковної єдності торував новий поправлений церковний календар, але з'явилися перешкоди: знайшовся християнський люд, який Великдень і Різдво хоче святкувати «не однаково».

Наступний досить цікавий сюжет, спрямований до львів'ян. У тому славному і головному в Русі місті «нашому», греки та вірмени цілковито віддають свою віру священним синодам і святим отцям церкви. Не маючи змоги говорити з ними усно, Гербест вирішив оголосити засади віри з римською церквою на письмі (так вони краще пристануть до правди). Після першого писання, ще не прийшов час для нових духовних праць, які були б пристойно видані. Тому, з огляду на смертність людського життя, Гербест вирішив розкрити тему «коротко» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 584).

Далі він називає джерела правди християнської віри: євангеліє, апостольські «акти», зверхність над церквою Св. Петра та інших римських єпископів, нарешті – всі загальні синоди і концилії (ухвали). Властиво, вони й становлять предмет церковної історії, почерпнутої автором у поважних писарів, які мають назву латинських і грецьких «Хронологів». Кожний, хто прагне спасіння, має пізнати ці речі, які витікають з послухенства римській церкві, бо при тому столиця Св. Петра Апостола завжди «була і є зараз». Далі автор звернувся із закликом до «милого читання» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 583).

Перед першим підрозділом основного тексту, Гербест обґрунтовує першість Апостольської Столиці, яка виводиться через Св. Петра, що отримав «ключі» від неї. Саме з цієї «причини» всім наступним римським єпископам Св. Отці давали найперше місце, а саме: для катедри Св. Апостола Петра («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 585).

Дотримуючись проголошеної мети, всі вісім підрозділів основної частини викладають історію вселенських синодів. Перший – Нікейського (325) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 585), другий – Константинопольського (381) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 586–587), третій – Єфеського (не датує) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 587), четвертий – Халкедонського (451) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 587–588), п'ятий – Константинопольського (553) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 588–589), шостий – Константинопольського (681) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 589–591), сьомий – другого Нікейського (789) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 591–592) і восьмий – Константинопольського (869) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 592–594). Коротка історія кожного синоду прокоментована, найбільше – восьмого, особливо і докладно коментується післясинодовий період.

Автор звертається до витоків християнства на Русі: за час семирічного правління патріарха Ігнатія, який мав послухенство папи, «Християнська Русь» прийняла у 875 р. віру з рук імператора Василя. За ним пішов патріарх Фотій, але він відірвав греків від римської церкви. За це пізніше греки заплатили турецькою неволею. Руський князь Володимир, одружившись на сестрі цісаря Василя, взяв віру в Константинополі в 990 р.

«Наші» ж поляки прийняли одразу римську віру (частково – в 918 р., повністю – в 965 р.) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 593).

У XI і XII ст. продовжувалась взаємна боротьба, головню через тлумачення походження Св. Духа. Не бракувало й спроб повернутися до унії. Так, у 1145 р. вірменський патріарх офірував послушенство папі Євгенію і почав писатися католиком, у 1181 р. це було повторено.

Надалі Гербест знову вдається до історії синодів: Латеранського 1215 р. та Лугдунського 1274 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 594). З плином часу наступ турків зростає (аж до XIV ст.). Властиво, параграфи восьмого підрозділу розкривають шлях греків до турецької неволі.

У шостому підрозділі («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 595–596) автор дійшов до Флорентійського синоду 1438 р., на який прибули греки: імператор Іоанн Пелеолог з патріархом Йосифом. За винятком єпископа Марка Ефеського, всі греки прийняли формулу походження Св. Духа «від Сина» і визнали зверхність папи над всією вселенською церквою. Головне ж, на думку автора, православні «з милої згоди» пристали до Римської церкви. Однак все зіпсували самі греки, які воліли над собою не папу, а «турка».

Тут Б. Гербест знову звертається до теми вірмен, які також у Флоренції прийняли єдність. І вірмени, і «милі наші Руснаки» мали б разом «триматися з нами, ніж з неприятелями єдності». Тут автор якось обминає дражливе питання про те, чи вірмени трималися флорентійської єдності («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 596).

Зрозумілою є прихильна характеристика київського митрополита Ізидора, якого він називає «святим» та вченим «грецького різновиду». «Нашу» Русь з Москвою він впевнено вів до церковної унії (1440). Тут автор чітко розділяє московську і київську церкви. Русь таки пристала до унії, а король Владислав у 1443 р. надав всілякі вольності руському духовенству, урівнявши його в правах з Римською церквою. Цікаво, що Б. Гербест покликається на згаданий привілей 1443 р., облятований у міських актах Львова в 1537 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 596).

Сьомий сюжет акцентує відступництво греків за правління турецького цісаря Магомета Другого, коли він захопив у 1452 р.

Константинополь, що спричинило вбивство імператора Костянтина. Тут автор вдається до іронії: «Гей! Пишна незгода, до чого ж ти і тих греків привела!». Від того часу турки затверджували патріархів, усіх з ченців, а зараз одночасно мають аж трьох «живих» (причому, це за період від прийняття поправленого календаря!), що є порушенням євангельської заповіді про «одного пастиря», тому це протидіє згоді («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 596–597).

Коротке «Закінчення» твору («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 597) містить уявлення про те, що коли Господь Бог в ласці карав євреїв, даючи їм пророків. Але зараз вони пророків не мають, що є вислідом Божого гніву. Сказане стосується також греків, а з ними й Русі, яким Бог все повіднімав. Відтак вони не мають ані пам'яті, аби вміти «Отче наш» і «Вірую в Бога», ані розуму, аби бачити «спасенні» речі, ані доброї волі, щоб добре жити. З погляду святих сакраментів, «забивають» душі малих дітей, не мають єпископського миропомазання, ані знання про те, чим є правдиве розгрішення, при Божому тілі допускають бальвохвальство, в одруженнях допускають явного чужоложства. Назагал, мають такий характер, «що не питай» і т.д.

Прикінцевий «Регестрик» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 597–599) уміщує поклики на ухвали вселенських соборів, а також удокладнює дати з історії християнства під турецьким пануванням. Серед них кілька стосується вірмен і русинів. Так, наприклад, вірмени «блудять» від четвертого синоду (451), віддавали послушенство папам в 1145 і 1181 рр., унію ж вчинили в 1439 р. «Руснаки» приступили до віри під послушенством в 875 р. і під непослушенством у 990 р., церковну унію прийняли в 1440 р.

Зазначимо, що назагал твір Б. Гербеста написаний у достатньо спокійному форматі. Так, свої емоції автор майже не виявляє. Привертає увагу те, що Гербест виявив обізнаність з історією вселенських синодів, які він, звісно, трактує в католицькому дусі. Головна теза автора про розкольництво греків, яка проходить червоною ниткою через весь текст, не була новою для католицької візії історії християнства (Stradomski, 2003, s. 228–231).

Увага до православної Русі також не була новою. Повернення католиків до цієї теми в 1586 р. також зрозуміле, адже відбулося примирення протистояння, викликане календарною реформою; у першій половині 80-х рр. відбулися контакти патрона православ-

них князя В.-К. Острозького з католиками, предметом яких була унія церков, але вони не мали наслідків. Зрештою, католики зневірилися в латинізації православної Московії.

Помічаємо лише кілька прикладів нищівної критики Б. Гербестом «русинської» віри. Найважливіше, що вони аж ніяк не домінують у творі, а в порівнянні з критичними закидами Петра Скарги (твір 1577 р.), мають вигляд цілком пом'якшеного ставлення до русинів.

Як і твір «Wypisanie drogi» (1566), «Засади віри римської церкви та історія грецької неволі: для єдності» звернений до львівських вірмен. Він також містить антиєврейські сюжети, що споріднює його з попереднім твором. Це помітив пізніше Г. Смотрицький, який нарікає, що в книгах «гербестів» і «скарг» руський народ уподібнений юдеям, – ідеться про твердження, поширене в інших латинських текстах тієї доби.

На нашу думку, категоричні оцінки твору, висловлені в історіографії, не мають значних підстав. Так, М. Грушевський уважав, що в порівнянні з П. Скаргою, Б. Гербест розвинув свої ідеї більш «різко й оголено» (Грушевський, 1995, с. 63), що насправді є перебільшенням. Сучасний дослідник В. Зема вважає, що твір Гербеста відтворює риторику упереджень і зверхності, яку плекав у своїх творах ще на початку XVI ст. Ян Сакран із Освенцима. Подаючи короткі повідомлення про вселенські собори, автор представив історію православної церкви як низку зрад, ересей та відступництва східних патріархів від Риму. При цьому автор вдається до риторичних прийомів: ампліфікації – нагромадження повторюваних доказів, а також дилатації – багаторазового повторення того ж значення за допомогою різних образів, мотивів і засобів. Полеміку Гербеста В. Зема розглядає у контексті руху конциліяризму, тобто, апелювання (і повернення) до абсолютної ролі вселенських синодів у питанні єдності церков (Зема, 2020, с. 214).

Прикметно, якщо на перший твір Б. Гербеста православні відреагували вкрай слабо, то на твір 1586 р. автор отримав розгорнуту (головне, видану друком) відповідь. Вона належить острозьким книжникам, які робили свої перші кроки у заснованій близько 1572 р. Острозькій академії. Із організацією книговидання, відповідь православних стала публічною.

Уважається, що саме твір Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного», виданий в 1587 р., містив спеціальну відповідь Б. Гербесту (Смотрицький, 2005). У другій передмові твору автор говорить про посилення католицької пропаганди серед православних. У середовищі католиків виокремлювався, зрозуміло, Б. Гербест, який нехтував правдою. Автор закидає Гербестові, що він викривлено тлумачить деякі слова Христа і апостолів, свідчення «багатьох» істориків і вселенських соборів, вивищує римських пап на противагу патріархів, яких представляє еретиками. Виступивши проти примату та непогрішимості пап, Г. Смотрицький вважає їх грішниками і навіть відступниками. Твір містить також вчення про колегіальність і одноосібність духовної влади у католицькій і православній церквах, надаючи перевагу першій zasadі. При цьому він обґрунтовує свою думку біблійними текстами, зокрема, словами Христа. Насправді, Христовою церквою повинні управляти декілька намісників-апостолів. Твір уміщує заклик до вірності Східній церкві. Власне, вірність вірі і є «ключем царства небесного», який відкриває дорогу до вічного життя. Назагал, православний автор піддав аналізу не увесь твір Б. Гербеста, а лише декілька положень, висловлених ним початку і в кінці твору.

У другій частині твору Г. Смотрицький піддав критиці календарну реформу папи Григорія XIII. Назагал, автор з почуттям гумору витлумачує відмінності між Східною і Західною церквами, використовує набір аргументів, відомих в антилатинській полеміці: легенду про «папісу», тлумачення імені папи Григорія числом «666», тобто, знаком диявола та ін.

Твір Г. Смотрицького оцінений в історіографії по-різному. Так, М. Грушевський назвав видання «памфлетом» (або «трактатцем»), який дав справжній початок новій українській літературі. Однак твір мав «дефекти» (наприклад, важкувату, засмічену полонізмами форму викладу). Фактично, не була виваженою та стрункою й «архітектоніка» твору: власне, з більшістю «засад» твору Б. Гербеста автор не полемізував, давши дуже коротку відповідь. На думку М. Грушевського, Г. Смотрицький «ключу царства небесного», який у трактуванні Б. Гербеста означав католицьку доктрину про примат папи (ключі царства одержані апостолом Петром і передані його наступникам), протиставив «нерішимий узел» зав'язаної Христом істотність дійсної правовірної християн-

ської церкви. При цьому він апелює до іншої євангельської засади, якою Христос обіцяє, що він буде там, де будуть «два або три зібрані в ім'я його». Відтак, Христос нікому одному не обіцяв владу в церкві. Відповідно, церква отримала п'ятьох головних єпископів, лише один із них був папою, який фактично узурпував владу. Папське величання противиться євангельському духові. Щодо неволі патріархів під турками як знак Божого гніву, Г. Смотрицький відповів прикладами Лазаря, а також карами ізраїльському народові (Грушевський, 1995, с. 63–73).

Дослідники зазначають, що острозькі книжники апелювали до творів неоплатонічного характеру. Наприклад, Г. Смотрицький у «Ключі царства небесного» закликав прислухатися до «світільників великих» і «стовпів церковних, учителів грецьких» Василя Великого, Григорія Богослова, Йоана Золотоустого, Афанасія, Кирила, Йоана Дамаскина та інших, підкреслюючи, що саме від грецьких богословів увесь світ має мудрість, без якої Рим нічого не знає. Відтак підкреслено рецепцію православного традиціоналізму в українській богословській думці (Кралуок, Пасічник, & Якубович, 2014, с. 273).

Цікаву характеристику відповіді Г. Смотрицького подав В. Зема, який виокремив апелювання Смотрицького до непорочної *нареченої* та *матері* – єдиної церкви, яка невідступно дотримується вчення грецьких отців. Таким чином, автор одним із перших розвивав топос Східної церкви як матері для православної Русі. Послугуючись антропологічною метафорою, Смотрицький зіставляє католицьку церкву з безносим обличчям (Зема, 2020, с. 214–215).

Висновки. Полемічний твір Б. Гербеста посідає важливе місце в католицько-православній (польсько-руській) полеміці. Виданий через двадцять років після першого твору автора і через дев'ять років після резонансного твору П. Скарги «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем», він входить до тріади перших друкованих полемічних творів польських католиків, спрямованих до православних. У них піднімалося питання єдності церков, яке в цю добу витлумачувалося радше як інкорпорація православ'я в лоно католицизму, і Гербест у цьому не становив виняток. Безумовною заслугою твору є повернення полеміки в річище історії вселенських синодів, апелювання до флорентійської традиції та ін.

На відміну від твору Скарги, праця Гербеста мала спокійну і глибше не розвинену характеристику «руської віри». Однак Східну церкву він характеризує в цілому у вкрай негативних барвах. Навряд чи цей твір вплинув на православних, радше навпаки. Адже в спосіб визнання своїх помилок і приєднання до латинських засад віри, без урахування прагнень православних, досягнути єдності було неможливо. Це показав твір острозького книжника Г. Смотрицького «Ключ царства небесного».

Джерела та література

- Бризганов, А.** (1999). Бэнедыкт Гербест. Паходжанне веры рымскага капсцэлу... *Наша вера*, 3 (9). Взято с <https://media.catholic.by/nv/n9/art12.htm>.
- Грушевський, М.** (1995). *Історія української літератури. Т. V (2): Перше відродження (1580–1610 рр.)* (с. 60–84). Київ: «Либідь».
- Зема, В.** (2020). *Київська митрополія перед викликами Ренесансу та Реформації*. Київ: Критика.
- Кралуок, П.М., Пасічник, І.Д., & Якубович, М.М.** (2014). *Острозька академія в філософській культурі України*. Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія».
- Смотрицький, Г.** (2005). *Ключ царства небесного*. В.М. Мойсієнко & В.В. Німчук (Упоряд.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка.
- Тимошенко, Л., & Тимошенко, М.** (2019). Полемічний твір Бенедикта Гербеста «Wypisanie drogi» (1566) та відповідь на нього православних. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XXI*, 388–410. Дрогобич: Посвіт.
- Тимошенко, М.** (2009). Контрреформаційна діяльність і творча спадщина Бенедикта Гербеста в польській історіографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XIII*, 184–192. Дрогобич: Коло.
- Тимошенко, М.** (2011). Контрреформаційна діяльність Бенедикта Гербеста в українській і російській історіографіях. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XIV–XV*, 81–94. Дрогобич: Коло.
- Michalowska, T.** (Red.). (2002). *Słownik literatury staropolskiej. Sredniowiecze. Renesans. Barok*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich.
- Stradomski, J.** (2003). *Spory o «wiarę grecką» w dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków: Wydawnictwo «Scriptum».
- Wiary kościoła rzymskiego wywody u greckiego niewolstwa historia: dla iedności. Z kościelnej dłuższej historiey, dla Rusi nawrocenia pisaney, wypisał to x. Benedykt Herbst, societatis Iesu kaplan, za starszych swoich

pozwoleńiem. (1882). *Памятники полемической литературы в Западной Руси* (Кн. 2, стб. 613–632). Петербург: Типогр. А.М. Котомина и К. (Русская историческая библиотека, т. VII).

References

- Brizganov, A.** (1999). Benedykt Gerbest. Pakhodzhanne very rymyskaga kastsyolu... [Benedict Herbest. The origin of the faith of the Roman church...]. *Nasha vera – Our faith*, 3 (9). Retrieved from <https://media.catholic.by/nv/n9/art12.htm> [in Belarusian].
- Hrushevskiy, M.** (1995). *Istoriia ukrainskoi literatury. T. V (2): Pershe vidrodzhennia (1580–1610 rr.) [History of Ukrainian literature. Vol. V (2): The first revival (1580–1610)]*. (pp. 60–84). Kyiv: «Lybid» [in Ukrainian].
- Zema, V.** (2020). *Kyivska mytropoliia pered vyklykamy Renesansu ta Reformatsii [The Kyivan Metropolitanate and the Challenges of the Renaissance and Reformation]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Kraliuk, P.M., Pasichnyk, I.D., & Yakubovych, M.M.** (2014). *Ostrozka akademiia v filosofskii kulturi Ukrainy [Ostroh Academy in the philosophical culture of Ukraine]*. Ostrog: Ostroh Academy National University Publishing House [in Ukrainian].
- Smotrytskyi, H.** (2005). *Kliuch tsarstva nebesnoho [The key to the kingdom of heaven]*. V.M. Moisiienko & V.V. Nimchuk (Comps.). Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L., & Tymoshenko, M.** (2019). Polemichniy tvir Benedykta Herbesta «Wypisanie drogi» (1566) ta vidpovid na noho pravoslavnykh [Benedict Herbest's polemical work "Wypisanie drogi" (1566) and the Orthodox response to it]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XXI, 388–410. Drohobych [in Ukrainian].
- Tymoshenko, M.** (2009). Kontreformatsiina diialnist i tvorcha spadshchyna Benedykta Herbesta v polskii istoriografii [Counter-Reformation activity and creative heritage of Benedict Herbest in Polish historiography]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XIII, 184–192. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Tymoshenko, M.** (2011). Kontreformatsiina diialnist Benedykta Herbesta v ukrainskii i rosiiskii istoriografiakh [Counter-Reformation activities of Benedict Herbest in Ukrainian and Russian historiographies]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XIV–XV, 81–94. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Michalowska, T.** (Ed.). (2002). *Słownik literatury staropolskiej. Sredniowiecze. Renesans. Barok [Dictionary of Old Polish Literature. Middle Ages. Renaissance. Barok]*. Wrocław – Warsaw – Kraków: The Ossoliński National Institute [in Polish].

Stradomski, J. (2003). *Spory o «wiarę grecką» w dawnej Rzeczypospolitej [Disputes over the "Greek faith" in the former Polish-Lithuanian Commonwealth]*. Kraków: "Scriptum" Publishing House [in Polish].

Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla iedności. Z kościelnej dłuższej historyey, dla Rusi nawrocenia pisaney, wypisał to x. Benedykt Herbest, societatis Iesu kapłan, za starszych swoich pozwoleniem [The faith of the Roman Church is based on the Greek history of slavery: for injustice. Longer histories of the church, written conversions for Russia, were written by Fr. Benedict Herbest, priest societatis Iesu, with his permission from the elderly]. (1882). *Pamyatniki polemicheskoy literatury v Zapadnoy Rusi – Monuments of polemical literature in Western Russia* (Vol. 2, stb. 613–632). Petersburg: Printing house A.M. Kotomina and K. (Russian Historical Library; Vol. VII) [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 28.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 28.03.2022 р.*